

Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi¹

Çiğdem Çiftçi , Mardin

Mardin Artuklu Üniversitesi Doç. Dr. Remzi Avcı'nın *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi* isimli eseri 2021 yılında KETEBE yayınevinden 372 sayfa olarak çıkmıştır. Yazarın uzun yıllar Almanya'da kalmış olmasının kazandırdığı Almancaya ve Alman literatürüne hakimiyeti ve bu doğrultuda çoğunlukla birincil kaynaklardan istifade edilmesi eserin değerine değer katarak alanındaki otoriteler tarafından takdir ve kabul görmesini sağlamıştır.

Bu çalışmada yazar, Alman oryantalizminin teolojik-filolojik merkezli doğuşundan ve bu bakış açısından sıyrılıp siyasi bir boyut kazanarak Alman sömürge düzeni çerçevesinde/doğrultusunda şekillenmesi sürecinden bahsetmektedir. Said'in eksik bıraktığı Alman oryantalizmini incelediğini iddia eden yazar, (s. 337) bu çalışmada Alman oryantalistlerin de tıpkı İngiliz ve Fransızlar gibi sömürgecilikle iç içe olduğunu, Alman oryantalizminin ve dolaylı olarak da Alman sömürgeciliğinin temel dinamiklerini analiz ederek aktarmaya çalışmıştır. Aslında bu kitapta genel olarak Batı'nın "öteki" algısındaki Doğu-Doğulu, İslam-Müslüman, Osmanlı Devleti-Osmanlı Milleti kavramlarının Becker ve Hartmann'daki yansımalarını görmek mümkündür. Yazarın olay ve olguların Becker ve Hartmann yönünden nasıl algılandığını/değerlendirildiğini kitap boyunca art arda belirtmesi iki oryantalistin bakış açısını karşılaştırmak ve bu bağlamda birbirlerinden etkilendikleri veya farklılaştıkları noktaları kolaylıkla kıyaslayıp değerlendirmek açısından oldukça yerinde bir metottur.

Yazar Alman oryantalizminde siyasallaşmaya doğru evrilmeyi Alman oryantalizminin baskın aktörlerinden Carl Heinrich Becker ve Martin Hartmann yönünden Osmanlı toplum ve siyasetini bağlama oturarak ele almaya çalışmıştır. Bu evrilme sürecini birbiriyle bağlantılı ve birbirini besleyen sekiz ana başlıkta/bölümde ele alan yazar girişte oryantalizmin farklı tanımlarına/anlamalarına yer verir. Bu kısımda belirtilen "İngilizlerin sömürge yıllarında Hindistan'da İngilizce eğitim isteyen İngilizcilere karşı Hintçe eğitim isteyip Hint Edebiyatını savunanlar oryantalist olarak anılmışlardır" (s. 11) tanımı oryantalizm – sömürge ilişkisini ortaya koymak açısından oldukça dikkat çekicidir.

Özellikle ilk kısımlarda yoğun olmak üzere eserinde yer yer Edward Said'e atıfta bulunan yazarın "Said olmadan yapılacak bir oryantalizm çalışması oryantalizm tarihini yazmaktan öteye geçmeyecektir" (s. 17) cümlesi ile tabiri caizse Sezar'ın hakkı Said'e verilerek Edward Said'in oryantalizm çalışmalarındaki yeri ve etkisi vurgulanmıştır.

Kitabın ilk bölümünde genel olarak Becker ve Hartman'a dair biyografik bilgiler verilmiştir. Bu bölümden Becker'in daha fazla pay almasının nedenini yazar (s. 32-85'te belirttiği gibi) Hartmann ile ilgili detaylı monografik çalışmaların olmayışına ve Becker'in siyasi görevleri nedeniyle daha popüler oluşuna bağlar. Yazar bu kadar parlak bir hayatı ve

önemli çalışmaları olan birinin kendi hayatıyla ilgili bu kadar az şey bırakmasını şaşkınlıkla karşılar.

Becker ve Hartmann'ı ortaya çıkaran şey ikisinin de geleneksel bakış açısıyla şekillenen oryantalizme karşı çıkışlarıdır. Becker'in Alman oryantalizmine yaptığı en büyük katkı metodolojik olarak İslam'ı dünya tarihinin bir parçası yapmayı başarmasıdır. Becker Almanya'da, İslam bilimlerinin altyapısını inşa etmiş ve onu bir disiplin olarak kurumsallaştırmıştır.

İslam dünyasının sosyokültürel yapısını çok iyi analiz edebilen Hartmann, oryantalizmi sosyal antropolojik çalışmalarla harmanlayıp İslam dünyasının gündelik hayatı ve siyasetini birleştirerek yaşayan, yeni bir oryantalizm modeli oluşturmuştur. Bu yönüyle Alman oryantalizmine modern İslam dünyasının kapılarını açan ilk oryantalistlerden biri olmuştur.

Oryantalizmi, salt metinlerden çıkararak hayatın içerisinde daha görünür olması gerektiği şeklinde formülize ettiği bu yaklaşımında August Comte'un izlerini /etkilerini görmek mümkündür.

İkinci bölüm Alman oryantalizminin siyasallaşma yolunda kurumsallaşma çalışmalarının ele alınmaya çalışıldığı bölümdür. Oryantalizm ve sömürgeciliğin karşılıklı olarak birbirini besleyen ve geliştiren iki kavram olduğu vurgulanarak özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru sömürgeciliğin hızla gelişmesiyle oryantalizmin kurumsallaşması arasında paralellik olduğu belirtilmiştir. Hartmann'ın "Her kim Osmanlı Devleti'nde ciddi olarak Alman çıkarlarını düşünüyorsa onun sadece Türkçe bilmesi yetmez... en azından bölgede konuşulan diğer iki dili de yani Arapça ve Kürtçeyi de bilmesi gerekir" (s.103) cümlesinin işaret ettiği ihtiyaca cevap olarak 1837'de Berlin'de Friedrich Althof öncülüğünde Doğu Dilleri Enstitüsü (SOS) kurulmuştur. SOS ile atılan bu temel sonrasında;

1894'te Heidelberg'te Doğu Dilleri Enstitüsü

1900'de Leipzig'te Sami Dilleri Enstitüsü kurulmuştur.

1908'de SOS ile benzer bir program uygulamak üzere Hamburg Sömürge Enstitüsü (HKI) kurulmuştur. Enstitünün Doğu Dilleri ve Tarihi Bölümü'nün başkanlığını Becker yapmıştır.

1910'da HKI İslam kültür ve medeniyetini anlamak üzere Becker öncülüğünde "Der İslam" dergisini çıkarttı.

Benzer şekilde yayımlar hazırlamak isteyen Hartmann 1912'de İslam Bilimleri Araştırma Cemiyeti'ni (DGI) kurarak derneğin dergisi olan Welt Des İslams (İslam Dünyası Tarihi) dergisini çıkarttı.

Kitabın üçüncü bölümü olan "Oryantalizm ve İslam" başlığında (bence kitabın zevkli bir hâl alıp akıcılık kazanmaya başladığı bölümdür.) Batının, İslam-Müslüman ve Müslümanlıkla müteradif kabul edilen Türk algısının izahına çalışılmıştır.

Alman kültüründe bu kavramlar tamamen Batı'daki yaygın algının etkisiyle siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler ışığında şekillenmiştir. Kitapta hem Becker hem Hartmann'ın Doğu-Doğulu kavramlarını tanımlarken tembel, ultra aşırı fanatik dindar, despot gibi aşağılayıcı kelimeleri sıklıkla kullandığına şahit oluyoruz. Hartmann'ın İslam'ı bir nefret ve şiddet dini olarak tanımlaması onun İslam'a bakışı hakkında fazlasıyla ipucu veriyor şüphesiz.

Becker İslam'ı Helenizm ile ilişkilendirirken Hartmann onu Zerdüşçülük ve Hristiyanlık üzerine temellendirilmiş bir din olarak görür.

Yine Müslümanların neden geri kaldığı sorusuna da bu bölümde cevap aranmıştır. Becker reçeteyi sekülerleşme olarak gösterirken Hartmann ise sekülerleşmeyle birlikte buna ek

bir çözüm olarak İslam dünyasının ilerlemiş Batı bilim ve teknolojisini transfer etmesini sunuyor (s. 168-171).

Eserin dördüncü bölümünde çoğunlukla Hartmann'ın Osmanlı toplum yapısına ve Osmanlı Devleti'nin bünyesinde barındırdığı etnik unsurlara bakış açısı/ düşünce ve görüşleri üzerinde durulmuştur. Hartmann'ın ateşli bir Arap milliyetçiliği savunucusu olması ve Ermeni sempatisi onun Osmanlı iktidarı ve Türklere karşı olumlu bir yaklaşım geliştirmesinin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir (s. 341).

Hartmann'ın yazılarında Türkler, Araplar, Müslümanlar ve Kürtler sorgusuz devralınmış kalıplar neticesinde oluşan belirli stereotip davranışlar üzerinden aşağılayıcı ifadelerle tasvir edilmiştir. Hartmann Türkleri kültür yıkan toplum olarak tasvir ederken (s.191) Ermenileri de Türk karşıtlığıyla inceler ve Osmanlı'nın korkunç tecavüzü altında inleyen Ermenileri yeterince savunmadıkları için Almanları suçlar (s. 184). Araplar için savaş ganimeti benzetmesini (s. 195) yapmaktan çekinmeyen Hartmann'a göre Arapların ulus bilinci oluşturmasını İslam engellemiştir. Kürtleri Türklerin gözünden yani "ötekiyi" ötekinin gözünden tanımlayarak benzer aşağılayıcı ifadeleri Kürtler için de kullanmaktan geri durmayan Hartmann Kürtleri de yoz, yabani, vahşi, dağlı ifadeleriyle tasvir etmiştir (s. 179).

Becker Osmanlı Devleti'nin heterojen yapısını 19. yüzyıla kadar sürdürebilmesini Osmanlı Devleti'nin mutlakiyetçi yapısına bağlamıştır. (s. 174) Zira Osmanlı bünyesindeki 24 milyon nüfusun sadece 7 milyonu Türk'tür.

Eserin beşinci bölümünde Osmanlı modernleşme sürecinin mihreri, Jön Türkler oluşumu Alman oryantalizminde Becker ve Hartmann'ın algısı üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Becker ve Hartmann Jön Türkler akımının oluşmasında "haydut, ruh hastası" olarak aşağıladıkları Abdülhamid'in baskı ve uygulamalarının etkili olduğu düşüncesinde hemfikirdir. (s. 219) Becker'e göre Abdülhamid'in korku hükümdarlığı Avrupa düşüncesinin sirayet ettiği iktidar ve sistemle problemi olan "aydın bir kesimi" ortaya çıkarmıştır (s. 211).

Becker, Jön Türkleri ortaya çıkaran iki ana unsurdan bahseder. Birinci unsur Müslüman-milliyetçi çizgiden gelen askeri çevre, ikinci unsur ise Avrupalılaştırmış sürgün sivillerdir (s. 211). İtalyan Carbonari örgütüne benzetilen Jön Türkleri bir araya getiren temel ideoloji meşrutiyetin yeniden ilanı, Abdülhamid karşıtlığı ve modern devlet düşüncesidir. Meşrutiyetin ikinci kez ilanını Hartmann entelektüel aklın zaferi olarak tanımlayarak Jön Türklerin küçümsenmeyecek bir başarı sağladığını belirtir (s. 224) ancak Jön Türkler öncülüğünde sağlanmaya çalışılan Osmanlı modernleşme/siyasallaşma çalışmalarının genel olarak başarıya ulaşamadığını ve bunun temel nedeninin İslam olduğunu belirtir (s. 238).

Kitabın altıncı bölümünde Becker ve Hartmann da olumsuz ve aşağılayıcı kalıp yargularla oluşturulmuş Osmanlı ve İslam algısının 1. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Alman çıkarları doğrultusunda nasıl yeniden şekillendiği ele alınmıştır. Osmanlı Alman ittifakını "mutluluk verici bir sonuç" olarak gören Becker bu anlaşmanın karşılıklı çıkar ilişkisine dayandığını belirtir. Bu çıkar ilişkisi, çalışmaları boyunca sürekli bir çelişki içinde olan ikilinin yazı ve söylemlerindeki çelişkileri daha da arttırmıştır. Öyle ki halifenin cihat ilan etmesiyle Becker ve Hartmann'ın hilafet-cihat kavramları hakkındaki olumsuz fikirleri birden olumluya evrilmiştir.

Olumlu yönde değişen bu fikirlerini Alman halkını savaşa Osmanlı'nın yanında girme fikrine ısındırmak amacıyla sözlü yazılı çeşitli kanallarla duyurmaya çalışmışlardır (s.254).

Kitabın yedinci bölümünde ise Alman kolonyalizminin bulduğu yerde kalıcı olabilmek için "kültür transferi" nin gerekliliği ve farkındalığı üzerinde durulur. Becker Alman kültürünün Osmanlı'ya transferinin ateşli bir savunucusudur. Bir toprak parçasında nasıl etkin olunabilir sorusuna cevap arayan Becker bu konuda en iyi modelin İngiltere olabileceğini düşünür. Zira

Becker'e göre İngilizler sadece sahip oldukları filolar sayesinde değil aynı zamanda sömürgelerinde uyguladıkları kültür politikaları aracılığıyla bir dünya imparatorluğu kurmuştur (s.274). Bu doğrultuda açılan okullar, kurumlar, aracı gruplar ile diplomatlar, sanatçılar, tüccarlar, yayıncılar dil öğretmenleri... vs. bu aktarımın aktörleri olarak rol alır. Tüm bu çaba ve arzuya rağmen Alman kültürü Osmanlı toplumunda İngiliz ve Fransız kültürü kadar etkili olamamıştır.

Kitabın sekizinci ve son bölümünde Becker ve Hartmann'ın Panislamizm kavramlarının doğuşu ve bu çerçevede cihat ve hilafet kavramlarına bakış açılarının ele alındığını görmekteyiz.

Becker Panislamizm'in Doğulu değil Batılı bir kavram olduğunu iddia eder (s. 296). Batılı bir terim olması Panislamizm'in Avrupa icadı olduğu tezini savunan aydınların teorilerini güçlendirmiştir (s. 296). Becker Panislamizm'i Avrupa'nın sömürgeci ilerleyişi karşısında adeta Müslümanların uyanışı ve aidiyetlerinin farkına varmış olmaları olarak tanımlar (s.308). Becker ve Hartmann'ın Panislamizm tanımlarında İslam Devletleri Birliğini savunan Cemaleddin Afgani'nin izlerini görmek mümkündür. Zira Becker Panislamizm'in teorisyeni olarak Cemaleddin Afgani'yi kabul eder (s.296). Panislamizm mefhumunun gerçekleşmesi İslam dünyasının sosyokültürel yapısını çok iyi bilen Hartmann tarafından 300 milyon Müslümanın birbirinden farklı kafa yapısına sahip olduğu gerekçesiyle ütopyk olarak yorumlanmaktadır (s. 328).

Kitap boyunca Becker ve Hartmann'ın oryantalist bakış açılarını ve çalışmalarını siyasallaştırma yolunda hem kendileriyle hem birbirleriyle sık sık çelişkiye düştükleri bilgisini gözlemlemek mümkündür. Becker ve Hartmann Osmanlı Alman ittifakını destekledikçe çalışmalarının içerikleri de değişmeye başlamıştır (s. 488). Şüphesiz samimiyetten uzak bir şekilde tamamen Alman çıkarları doğrultusunda şekillenen bu değişimle birlikte Becker ve Hartmann bilimsel bilgi ve birikimlerini yazılı ve sözlü kanallarla Alman halkını Osmanlı - Alman ittifakına ikna boyutunda kullanılmak üzere siyasetin hizmetine sunmuşlardır (s. 488). Siyasallaşmanın bu ayağında Osmanlı Devleti öncülüğünde diri tutulmaya çalışılan cihat, hilafet, Panislamizm gibi bazı kavramlara bakış açıları yine Almanya çıkarları doğrultusunda yeniden şekillenmiştir/şekillenmek zorunda kalmıştır. Tüm bunlar her iki ismin de yaşadıkları devrin siyasi havasından etkilendiklerini ortaya koymaktadır.